

СИМВОЛІКА ОБРАЗУ СЛІЗ У ПОЕЗІЇ М. ВОРОНОГО

THE SYMBOLISM OF THE IMAGE OF TEARS IN THE POETRY OF M. VORONYI

Шевель Т.О.,

*orcid.org/0000-0003-3497-2855**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри мовної підготовки**Національного медичного університету імені О.О. Богомольця*

Шевель Н.О.,

*orcid.org/0000-0003-4923-5620**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри мовної підготовки**Національного медичного університету імені О.О. Богомольця*

Статтю присвячено аналізу символічної образності сліз у поетичному доробку М. Вороного, оскільки його визначальною рисою є відтворення найтонших душевних порухів, що засвідчує слідування гаслам модерного мистецтва та актуалізує визначальну для української філософської думки «філософію серця» (Г. Сковорода, П. Куліш, П. Юркевич), адже життя почуттів дослідники пов'язують з українською національною ідеєю.

Оскільки М. Вороного як яскравий представник своєї доби слідував гаслам модерного мистецтва, відтворюючи найтонші порухи душі, а його поезія позначена долоричною образністю, то важливо проаналізувати втілення архетипного образу сліз у поетичному доробку митця. Зроблено спробу встановити неоромантичну природу плачу та сліз у М. Вороного та проаналізувати їх образне втілення у поезії.

У розвідці проаналізовано природу епітетів та метафор на означення плачу та сліз у поезії М. Вороного, зокрема у зв'язку з кордоцентричною образністю. Прослідковано вплив жанру плачу (ляменту, треносу) та вияви барокової і неоромантичної традиції. Символ сльози науковці часто пов'язують з водною стихією, відтак образ сліз квітів незримо приховує краплі спадаючої роси, а краплі дощу на вікнах теж асоційовані зі сльозами. Названо способи диференціювання плачу у поезії М. Вороного та емоційних станів, які його викликають. Встановлено різні емоційні стани як каталізатор сліз (сум, нудьга, страх, жаль, жах, знемога) та способи передачі спектру емоцій. Окремим приводом для сліз є кохання без відповіді чи зрада, що породжують цілий спектр потужних драматичних емоцій. Такий концентрований комплекс переживань має за джерело емотив сліз циклу «За брамою раю».

Через зв'язок сліз з водною стихією природи розглянуто асоціації з дощем, морем, струмками. Здатністю плакати у М. Вороного наділені персоніфіковані серце, зорі, осокори, квіти, птахи. З'ясовано потенціал образу сумної пісні як генетично пов'язаної з голосіннями. Вона генерована стражданнями та має здатність викликати сльози. Для диференціювання плачу ужито ряд синонімів до дієслова «плакати» та іменника «плач». Обґрунтовано звернення автора до символіки плачу та сліз, відзначено їх переважання в окремих поетичних циклах.

Ключові слова: модернізм, символізм, кордоцентризм, страждання, плач, сльози.

The article is devoted to the analysis of the symbolic imagery of tears in the poetic work of M. Voronyi, since its defining feature is the reproduction of the subtlest mental movements, which proves the adherence to the slogans of modern art and actualizes the «philosophy of the heart» that is defining for Ukrainian philosophical thought (H. Skovoroda, P. Kulish, P. Yurkevich), because researchers associate the life of feelings with the Ukrainian national idea.

Since M. Voronyi, as a bright representative of his time, followed the slogans of modern art, reproducing the subtlest movements of the soul, and his poetry is marked by Doloric imagery, it is important to analyze the embodiment of the archetypal image of tears in the artist's poetic work. An attempt was made to establish the neo-romantic nature of crying and tears in M. Voronyi and to analyze their figurative embodiment in poetry.

The investigation analyzed the nature of epithets and metaphors for crying and words in M. Voronyi's poetry, in particular in connection with cordocentric education. The influence of the genre of weeping (lament, trenos) and manifestations of the baroque and neo-romantic tradition is studied. Scientists often associate the symbol of a tear with the water element, so the image of a tear of flowers invisibly hides falling dew drops, and raindrops on windows are also associated with tears. The methods of differentiating crying in the poetry of M. Voronyi and the emotional states that cause it are named. Various emotional states as a catalyst for tears (sadness, boredom, fear, pity, horror, exhaustion) and methods of transmitting the spectrum of emotions have been established. A separate reason for tears is unrequited love or betrayal, which give rise to a whole range of powerful emotions that can cause tears. Such a concentrated complex of experiences has as its source the emotive tears of the «Beyond the Gate of Paradise» cycle.

Due to the connection of tears with the water element of nature, associations with rain, the sea, streams were considered. M. Voronyi's personified heart, stars, osokori, flowers, and birds are endowed with the ability to cry. The potential of the image of a sad song as genetically related to wails has been clarified. It is generated by suffering and has the ability to evoke tears. A number of synonyms for the verb «cry» and the noun «cry» are used to differentiate crying. The author's appeal to the symbolism of crying and tears is substantiated, their predominance in separate poetic cycles is noted.

Key words: modernism, symbolism, cordocentrism, suffering, crying, tears.

Постановка проблеми. Оскільки М. Вороний як яскравий представник своєї доби слідував гаслам модерного мистецтва, відтворюючи найтонші порухи душі, а його поезія позначена долоричною образністю, то важливо проаналізувати втілення образу сліз у поетичному доробку митця. Відомо, що М. Вороному імпонувала естетика страждання, проте у нього страждання не є лише даниною літературній моді, а узгоджуються з українською «філософією серця», підживлюваною національною ідеєю. Тож важливо встановити неоромантичну природу плачу та сліз у М. Вороного та проаналізувати їх образне втілення у поезії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники відзначають орієнтування М. Вороного на «філософію серця», яку розробляли Г. Сковорода, П. Куліш, П. Юркевич. Досліджуючи поняття серця в українській філософській думці, П. Закидальський визначає почуття та емоції характерними для української думки [2]. Мрійливість, кордоцентризм та сентиментальність називає А. Ткаченко істотними виявами українського менталітету [9]. Раніше нами вже розглядалася окремо кордоцентрична домінанта поетичного світу М. Вороного [12]. Проте окремого дослідження, присвяченого символіці сліз у поетичному доробку митця, не маємо.

Тож завданням розвідки є аналіз природи епітетів та метафор на означення плачу та сліз у поезії М. Вороного, визначення їх зв'язку з кордоцентричною образністю. Визначення зв'язку з жанрами плачу (ляменту, треносу) та вияви баркової і неоромантичної традиції. Виявлення у поезії М. Вороного способів диференціювання плачу та емоційних станів, які його викликають. Визначення та обґрунтування частотності звертання до символіки плачу та сліз за циклами.

Виклад основного матеріалу. Визначальною рисою поетичного доробку М. Вороного є відтворення найтонших душевних і настроєвих порухів, що, засвідчуючи слідування гаслам модерного мистецтва, водночас актуалізує визначальну для української філософської думки «філософію серця», розвинену у доробку Г. Сковороди, П. Куліша, П. Юркевича. Основоположну для цієї філософії ідею життя почуттів пов'язують з українською національною ідеєю. «Емонаціоналізм виявлявся у високій оцінці життя почуття. Почуття, емоція оцінюється навіть як шлях пізнання, є характеристичною для української думки» [2, с. 127]. «Кордоцентричний ідеалізм

поета, маючи «відфольклорний» джерельний струмінь, через романтичну традицію переломлюється ним на ґрунті власної світоглядної концепції» [12, с. 84]. Серце ліричного героя М. Вороного сповнене стражданнями та внутрішнім неспокоєм, які за ступенем піднесення їх до рівня культу дозволяють розглядати їх як вияви долоричної поетики.

Найвиразнішим атрибутом долоричної образності є архетипний образ сліз, актуалізація якого в поезії різних епох позначена художньою своєрідністю. Зокрема йдеться про характерні для українського фольклору імпровізовані голосіння за мерцем, а також про давньоруських плакальниць та середньовічну форму «плачу» в літературі, наприклад, «Плач Ярославни». Духовною семантикою наповнює плач християнський культ скорботи, що має продовження в українській бароковій традиції, особливо у своєрідній «культурі плачу» М. Смотрицького. Учення про долоризм Ю. Теппа універсалізує катарсичну силу болю та сліз, а кордоцентризм українського світосприйняття розкриває естетичний потенціал плачу, особливо в епоху романтизму. У творчості М. Вороного мотиви плачу та сліз зумовлені засвоєнням і трансформацією поетом неоромантичної світоглядної парадигми.

Як влучно констатував А. Ткаченко, «У нашій літературі це було одним з істотних виявів українського менталітету: мрійливість, кордоцентризм, сентиментальність, розлад між ідеалом і дійсністю» [9, с. 431]. Д. Наливайко зауважував, що, на відміну від світового, ранній український модернізм був переважно фольклорного, а не книжного походження та мав яскраво виражену неоромантичну забарвленість [8, с. 48]. Всеохопний ліризм, тяжіння до контрастів та емоційність як стильові константи неоромантизму виявляються в символістській поезії М. Вороного, засвідчуючи суголосність пропонованої західноєвропейською літературою зміни світоглядних орієнтацій органічно властивій українському світогляду «філософії серця».

І. Франко, тяжіючи до раціоналізму, хоч і не сприймав сентиментально-романтичної сльозливості, однак у своїй ліриці із зображенням нюансів інтимних переживань таки специфічно використовував архетипний образ плачу. Так, дослідник В. Корнійчук вбачав фольклорні витоки «жанрових ознак трену» [4, с. 54]. Як ученого Франка цікавив плач як жанр, майстром якого він вважав І. Вишенського, вбачаючи у нього «тон, ритміку і паралелізм нашого народного голосіння по помершій» [10, с. 183].

У поезії М. Вороного є народнописенні епітети та метафори на означення плачу та сліз. Сльози у нього «гіркі» [1, с. 38], «дрібні», «таємні», «перли сліз», «плачуть шиби і холодні рами» від дощу [1, с. 34], море «плескоче, клекоче» [1, с. 53], «сплакани зорі», «перли сліз» [1, с. 63], «перли-слізеньки» [1, с. 133], «ківші сліз» [1, с. 126], «потік сліз» [1, с. 132]. Сльози у М. Вороного часто пов'язані із образом серця, що є виявом його кордоцентризму. Народнописенне «серденько» у його творах плаче: «*І плаче серце моє недуже*» («Тіні») [1, с. 35]; «*Самотнє серце сльози лле*» («Вечірні акорди») [1, с. 47]. Плач серця традиційно ототожнюваний із криком чайки («*Мов та чайка, проквіляє*» [1, с. 39], або ж навіть заявлене у назві твору («Серце дівоче»): «*Прагне серце кохати, – і плаче, самотнє, стискається / І квилить-проквіляє, мов чайка сумна*» [1, с. 118]. Серце ототожнено з душею у циклі «Разок намиста»: «*Душа всміхнулась, знов прозора, чиста / І отрясає перли-слізеньки / В разок намиста*» [1, с. 133]. Власне метафоричний образ намиста, винесений у номінацію циклу, дуже місткий, адже намисто складається зі «сліз-перлів», які вже мали літературну традицію, зокрема йдеться про однойменний цикл поезій Лесі Українки, який мав початкову назву «Ридання» та був присвятою Івану Франку. Дослідниця Г. Левченко відзначає патріотичні інтенції цих своєрідних медитацій, вважаючи, що авторка «в дусі сентиментально-романтичної народницької школи плаче над долею України» [7, с. 101]. Натомість у М. Вороного тут маємо філософсько-інтимні медитації, «співи нещасливого, розбитого, зраженого кохання» [3, с. 1030] поруч із «Амогосо» та «За брамою раю». А сльози, так би мовити, «патріотичні» фігурують у циклі «З хвиль боротьби», як от у присвяті І. Котляревському: «*Був один такий час: на важких терезах / Вже хиталася доля України, / А вона, наша ненька, стояла в сльозах, / В сподіванні страшної хвилини*» [1, с. 146]; чи Людмилі Старицькій: «*І на людське лихо, сльози і страждання / Озовись серденьком чулим і живим*» [1, с. 148]. У поезії «Привид», присвяченій Т. Шевченку, серце услід за ним теж ототожнюване з душею: «*А душа моя убога / Сумує та плаче*» [1, с. 153].

Сльози є проявом емоцій, вони передають душевний стан, який може бути різним. У М. Вороного це сум («*Наче хмара, налягає / Сум на серце наболіле*») [1, с. 39], «*нудьга без краю і кінця*» [1, с. 44], «*зла товаришка нудьга*» [1, с. 47], страх («*як страшно жити! / Скажений душу роздирає крик!*» [1, с. 44]), жаль, через

який «*Прагне серце кохати, – і плаче, самотнє, стискається*» [1, с. 118]. У присвяті Г. Чупринці про його поезію «*Як голос сліз, як голос крові / Лунає жах*» [1, с. 162]. Цикл «Ad astra» наводить одразу цілий ряд емоційних станів (сум, нудьга, знемога): «*Сумно в німому просторі / Віє нудьга крилом. / Хмуряться сплакани зорі, / Співаючи псалом. / Вії стуляє знемога, / Нижуться перли сліз*» [1, с. 63]. Тут, до речі, вперше бачимо метафоричний образ намиста зі сліз, який оприявниться згодом в окремому циклі. Особливим приводом для сліз є кохання без відповіді чи зрада, що породжують цілий спектр потужних емоцій, які можуть викликати сльози. Такий концентрований спектр переживань має за джерело емотив сліз циклу «За брамою раю»: «*Ківшами сліз я жаль свій заливав*» [1, с. 126]. Поезія циклу з промовистою назвою «Finale» наводить емоцію важкого болю, проте переможеного любов'ю: «*І виспівав тебе, омивши серце кров'ю, / Поток сліз*» [1, с. 132]. Тож після такого очищення любов'ю наступний цикл «Разок намиста» являє очищувальні сльози. Тотожний серцю образ прозорої, чистої душі яка «*отрясає перли-слізеньки*» [1, с. 133]. Метафоричне значення перлини теж підсилює семантику чистоти, прозорості, а дієслово «*отрясає*» асоціативно малює проміжну метафору з краплиною роси – чистих ранкових крапель води.

Науковці часто пов'язують символ сльози з водною стихією. Сумні пісні закоханої пари красиві, бо «*зрили на них / Квітеньки / Слізеньки*» [1, с. 83]. Тут народнописенна традиція зменшувально-пестливих форм та персоніфікованого образу квітів незримо приховує образ крапель спадаючої роси. Краплі дощу теж асоційовані зі сльозами ще у циклі «Співи старого міста», проте метафорично подані як сльози персоніфікованих вікон («*і плачуть шиби, холодні рами, / І ринуть сльози по них струмками...*» [1, с. 34]). Природна водна стихія моря теж ототожнювана з плачем: воно плескоче, клекоче, «*Мов тихо-тихесенько плаче*» [1, с. 53].

Звукова характеристика сліз – різновиди плачу, які диференціюють також характер і силу емоцій, які його спричиняють. Одна з поезій має назву «Лемент», що відсилає нас до ритуального поховального жанру ляменту (від лат. *lamentum* – ридання, зойк), пов'язаного з культом оплакування померлого. Ляменти були поширені в українській бароковій поезії та співвідносні з поняттями «плач» та «тренос». «Лемент» М. Вороного є найпотужнішим за емоційністю риторичним звертанням до Бога щодо несправед-

ливості смерті: «Схаменись, лютий боже! / Чи то ж любо тобі чути наші жалі, / Чути в небі стогнання, і лемент, і дикі прокльони, / Похоронні дзвони / На нещасній землі?» [1, с. 163]. Закликає Його «пожалитися на сльози» та припускає, що Він зариде, коли відчує увесь цей біль. Саме цикл «De mortuis» виявляє особливу близькість до жанру ляменту, оскільки він містить присвяти видатним особистостям (Т. Шевченку, Г. Чупринці, М. Лисенку) та, услід за традицією барокових плачів, не лише оплакує, а й вшановує їхні чесноти. Хоча така тенденція прослідковується уже в поезіях циклу «З хвиль боротьби», де маємо присвяти І. Котляревському, Т. Шевченку, Л. Старицькій, що теж репрезентують символіку сліз. Проте, окрім тужливої конотації суму за померлим («Чому в мене сльози на віях тремтять?» [1, с. 154] – про Т. Шевченка, або «лірницький спів, / Над труною тужне голосіння» [1, с. 146] – про І. Котляревського), тут образ сліз актуалізує громадянські мотиви, бо ідеться про часи, коли Україна «наша ненька, стояла в сльозах, / В сподіванні страшною хвилини» [1, с. 146]. Поет закликає озватися «серденьком чулим і живим» «на людське лихо, сльози і страждання» [1, с. 148] у присвяті Л. Старицькій. І навіть у «Привітанні» (синові на іменини) поет бажає «Не ходить рабом похилим, / Плачучи з одчаю» [1, с. 158], утверджуючи у такий спосіб активну життєву позицію.

Образною персоніфікацією автор змушує плакати серце «І плаче серце моє недуже» [1, с. 35], воно «посиротіле, / Мов та чайка, проквіляє» [1, с. 39], «Самотнє серце сльози лле» [1, с. 47]. Плаче природа («Хмуряться сплакані зорі» [1, с. 63]). Здатністю плакати наділені рослини, зокрема осоки, у яких морози витиснуть «Гіркі старечі сльози» [1, с. 38], квіти, птахи, зокрема пугач, образ якого у фольклорі асоційований із ніччю, смертю [1, с. 109], «скрипки плачуть» [1, с. 136].

Оскільки плаче часто не лише ліричний герой, а й персоніфіковані образи рослинного і тваринного світу, серця, то і цей плач, відповідно, диференційований. Тож маємо ряд синонімів до дієслова «плакати» та іменника «плач». Німфа із циклу «Гротески» голосить, «дрібні сльози лле», «сльози ронить» сеньйора Анджеліні із циклу «Гуморески», «Самотнє серце сльози лле», «Скажений душу роздирає крик!» [1, с. 44]. Фіксуємо цілий синонімічний ряд до дієслова «плакати»: «щось квилить / І скиглить, як підстрелена пташина, / Щось хлипає, і стогне, і кричить – / Голосить, мов охлялая дитина»

[1, с. 43]. Окремо відзначимо потенціал образу пісні, яка найближче до плачу, адже генетично пов'язана з голосіннями, молитвою, сумна пісня згенерована стражданням та має здатність викликати сльози («Пісня ридає»). З піснею пов'язані і музичні інструменти («Скрипки плачуть наді мною уночі» [1, с. 136]). Особливим є образ дзвону («Плачуть дзвони на дзвіниці» [1, с. 167]), бо це звук подзвіння за померлим, який знаменує поезію із промовистою назвою «Dies irae» (день гніву), яка за потужністю емоційної образності та сміливістю риторики стає поруч із уже згадуваною поезією «Лемент» та малює образ Янгола Смерті: «Похилився над труною / З пишними вінками. / Він закрив лице руками / І немов... ридає...».

На підтвердження емоційної природи сліз свідчить антиномія у М. Вороного сміху і сліз, трагічного і комічного, що бачиться як вияв модерністського індивідуалізму, сягаючи універсалій Добра і Зла: «І сміх, і плач – з одного джерела. / Вони бринять в однім акорді / З глибин таємності Добра і Зла, / Де бережуть їх душі горді» [1, с. 84]. Світоглядно тут М. Вороний близький до Г. Чупринки: «Характерною для творчості Г. Чупринки зосібна є поєднання краси і смерті, добра і зла» [11, с. 164]. Органічною в цьому контексті є оригінальний оксюморон «Як плаче сміх, як плач сміється». Подібний дуалізм констатуємо у сприйнятті М. Вороним образу міста – «стотисячоголового звіра», образу неминучої цивілізації, а життя міста – це «І кров, і сльози безнадій, / І золото, і квіти» [1, с. 33].

Висновки. Тож, уважно розглянувши поетичний доробок М. Вороного щодо втілення архетипного образу сліз, констатуємо, що визначальною рисою є відтворення життя душі й почуттів услід за гаслами модерного мистецтва, проте з домінуванням української «філософії серця», підживлюваної національною ідеєю. Образ сліз є атрибутом долоричної образності, а його витoki сягають характерних для українського фольклору імпрізованих голосінь за померлим, християнського культу скорботи в українській бароковій традиції. Естетичний потенціал плачу особливо розкривається в епоху романтизму, а мотиви плачу та сліз у М. Вороного мають неоромантичну природу.

Проаналізовано епітети та метафори на означення плачу та сліз у поезії М. Вороного, визначено їх зв'язок із кордоцентричною образністю, відзначено символічне ототожнення серця і душі. Прослідковано різні емоційні стани як каталізатор сліз (сум, нудьга, страх, жаль, жах, знемога) та способи передачі спектру емоцій. Через зв'язок

зок сліз з водною стихією природи розглянуто асоціації з дощем, морем, струмками. Відзначено зв'язок із ляменами та треносами, зокрема поезії «Лемент», яка, відсилаючи нас до ритуального поховального жанру, є найпотужнішим за емоційністю риторичним зверненням до Бога щодо несправедливості смерті. Констатовано, що цикл «De mortuis» виявляє особливу близькість до жанру ляменту, оскільки містить присвяти видатним особистостям (Т. Шевченку, Г. Чупринці, М. Лисенку) та, услід за традицією барокових плачів, не лише оплакує, а й вшановує їхні чесноти, тож образ сліз тут актуалізує громадянські мотиви.

Здатністю плакати у М. Вороного наділені персоніфіковані серце, зорі, осокори, квіти, птахи. Для диференціювання плачу ужито ряд

синонімів до дієслова «плакати» та іменника «плач». Так, голосить німфа, «дрібні сльози лле» сеньйора Анджеліні, «сльози лле» самотнє серце. Фіксуємо цілий синонімічний ряд до дієслова «плакати» у межах однієї поезії «Мандрівних елегій»: квилить, скиглить, хлипає, стогне, кричить, голосить. Відзначено потенціал образу сумної пісні як генетично пов'язаної з голосіннями. Вона згенерована стражданнями та має здатність викликати сльози. Образ дзвону як подзвіння за померлим знаменує поезію «Dies irae», яка з потужною емоційністю малює образ Янгола Смерті, який плаче над труною. З емоційною природою сліз пов'язана антиномія у М. Вороного сміху і сліз, трагічного і комічного, що бачиться як вияв модерністського індивідуалізму, сягаючи категорій Добра і Зла.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вороний М. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика [упор. і прим. Т. Гундорової]. К.: Наукова думка, 1996. 704 с.
2. Закидальський П. Поняття серця в українській філософській думці. *Філософська і соціологічна думка*. 1991. № 8. С. 127–138.
3. Ковалевський О. Микола Вороний. *Книгар*. 1919. № 17. С. 1026–1030.
4. Корнійчук В. Жанрова мозаїка «Зів'ялого листя». *Українське літературознавство*: зб. наук. праць Львів, 2006. Вип. 68. С. 51–63.
5. Кочерга С. «Сім сліз» долоричної поетики Лесі Українки. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. 2016. Вип. 2. С. 156–160.
6. Кочерга С. Право на плач Каменяра: долорична естетика Івана Франка-лірика. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*. 2016. № 8. С. 76–81.
7. Левченко Г. Міф проти історії: Семіосфера лірики Лесі Українки: монографія. К.: Академвидав, 2013. 332 с.
8. Наливайко Д. Про співвідношення «декадансу», «модернізму», «авангардизму». *Слово і час*. № 11–12. С. 44–49.
9. Ткаченко А. Мистецтво слова. Вступ до літературознавства. К.: Правда Ярославичів, 1998. 448 с.
10. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наук. думка, 1980. Т. 30. 720 с.
11. Шевель Н. Витоки формування модерного світосприйняття у поетичному доробку Г. Чупринки. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. №6 (82) червень. Київ, 2020. С. 162–165.
12. Шевель Т. Кордоцентрична домінанта поетичного світу Миколи Вороного. *Треті академ. чит., присвячені пам'яті проф. Г. І. Волинки: Філософія, наука, освіта*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 17–18 травня 2019 року. Київ, 2019. С. 81–85.